

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 7. do 11. oktobra 2003. godine, donijela je

ODLUKU

I

Graditeljska cjelina – Župna crkva u Varešu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. 1134, 1135, 1136 i 1137, k.o. Vareš, općina Vareš, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Nacionalni spomenik čini Stara crkva sv. Mihovila i Nova crkva sv. Mihovila Arkandela, sa pokretnom imovinom koju sačinjavaju:

- u Staroj crkvi sv. Mihovila: glavni oltar posvećen sv. Mihovilu, dva diptiha sa predstavama sv. Petra, sv. Grgura Velikog, sv. Franje i sv. Nikole, pobočni oltar posvećen Blaženoj Djevici Mariji, te 6 kandila;

- u Novoj crkvi sv. Mihovila: glavni oltar posvećen sv. Mihovilu i dva sporedna oltara posvećena Blaženoj Djevici Mariji i sv. Anti, te reljefno izrađene postaje Križnog puta.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02 i 27/02).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite dobra utvrđuju se sljedeće mjere zaštite, koje se odnose na k.č. 1134, 1135, 1136 i 1137, k.o. Vareš, odnosno lokaciju na kojoj se nalazi nacionalni spomenik:

- zabrana izvođenja bilo kakvih radova na objektima koji čine graditeljsku cjelinu, osim arheoloških istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine,
- zabranu odlaganja svih vrsta otpada.

Utvrđuje se zaštitni pojas širine 50 m od granica I zone zaštite. U tom zaštitnom pojasu zabranjuje se nova izgradnja, izgradnja magistralnih infrastrukturnih objekata i odlaganje otpada.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu i rehabilitaciju.

VI

Iznošenje pokretnih dobara iz tačke I stav 3. ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretna dobra) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stava 1. ove tačke, dopušteno je privremeno iznošenje pokretnih dobara iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini.

Odobrenje za privremeno iznošenje pokretnih dobara iz Bosne i Hercegovine u smislu prethodnog stava daje Komisija, ukoliko nedvojbeno bude utvrđeno da to ni na koji način neće ugroziti nacionalni spomenik. Komisija u svom rješenju o odobrenju privremenog iznošenja utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat spomenika u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija na osiguranju tih uvjeta i o tome obavještava Vladu Federacije, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

VII

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, federalnom ministarstvu nadležnom za kulturu, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i općinskim organima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u tač. II - VI ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VIII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

IX

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

X

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Broj: 08.2- 6 – 971/03-5
9. oktobra 2003. godine
Sarajevo

Predsjedavajuća Komisije

Amra Hadžimuhamedović

O b r a z l o Ź e n j e

I – UVOD

Na osnovi Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2, stav 1, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», Broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija je na sjednici održanoj 30. juna 1998. godine donijela odluku o stavljanju **Stare i Nove crkve sv. Mihovila Arkandela u Varešu** na Privremenu listu nacionalnih spomenika, pod rednim brojem 753. i 754.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V, Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji i drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- ZK izvadak i podatke o vlasništvu,
- historijsku, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Graditeljska cjelina Župne crkve, odnosno Stare i Nove crkve Sv. Mihovila, nalazi se u Varešu, naselju smještenom na udaljenosti od 46 km sjeverno od Sarajeva u kotlini koju pravi rijeka Stavnja, na području koje obuhvata kč. br. 1134, 1135, 1136 i 1137, k.o. Vareš, broj z.k. ul. 770/03. Nadmorska visina naselja iznosi cca 830 m, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Historijski podaci

Zbog prirodnih bogatstava cijela oblast oko grada Vareša bila je rano naseljena. Već su Rimljani ovdje iskorištavali rudu, iako je o tome ostalo sačuvano malo tragova, poput ploča sa natpisom «vilicus procurator» i jedne rudarske svjetiljke (*fra Ignacije Gavran, str. 10*). U srednjem vijeku se spominju neka od vareških sela

kao središta rudarske djelatnosti, poput sela Duboštica (1393. godina) pa se pretpostavlja da se ovdje kopala i prerađivala željezna i ostale vrste rude za vrijeme bosanskih banova (Kulina i Stjepana II Kotromanića) i za vrijeme bosanskih kraljeva (*fra Ignacije Gavran, str. 10*). Podaci o tome su vrlo oskudni (*H.Kreševljaković, str. 409-459*).

Naselje Vareš se pod ovim imenom spominje za vremena bosanskog upravitelja Jakuba Hadum-paše (1489-1493. godine), u XVI stoljeću (defter iz 1516. godine). Kako bilježi turski defter iz tog vremena, naselje je imalo oko 150 kuća. Osnovno zanimanje ljudi ovoga kraja bilo je rudarstvo, proizvodnja i obrada željeza od koga su se kovali razni predmeti, i putem posrednika prodavali širom Otomanskog carstva. Tu proizvodnju je pratila proizvodnja drvenog uglja koji je bio neophodan u procesu proizvodnje željeza. Kasnije su se razvili i drugi zanati, određeni vidovi trgovine, prevoza i uprave. Privredni razvoj se stoljećima održavao na istom nivou: fra Pavao iz Rovinja zatekao je 1640. godine oko četrdeset majdana u Varešu i upravo ih je toliko Austrija zatekla kad je izgradila prvu visoku peć 1891. godine. Nakon toga je vađenje i samostalno taljenje rude u majdanima ugašeno i sva proizvodnja je prebačena na varešku željezaru.

«U godinama bosanske samostalnosti kršćanske vjernike ovoga kraja opsluživali su franjevci samostana Kraljeva Sutjeska. Postupalo se tada po sistemu tzv. kapelanija: iz svog sjedišta u samostanu dolazio bi za to zaduženi svećenik na neko vrijeme da održi službu, pa bi se nakon toga ponovno vraćao u samostan. Mjesta na koje su u prvo vrijeme dolazili svećenici bila su Duboštica i zaravan Oglavić, kao i selo Diknić.» (*fra Ignacije Gavran, str. 13*)

«U vremenu kada su se uz rijeku Stavnju izgradili mnogobrojni majdani, a nakon toga i stambeni objekti za rudare, bilo je neophodno da se u samoj kotlini izradi svećenikovo sjedište, crkva i da naselje postane župom. Iako se tačno ne zna kada se to dogodilo, čini se prihvatljivim da je to bilo početkom XVI stoljeća.» (*fra Ignacije Gavran, str. 14*)

Stara crkva

Ovaj objekat predstavlja najstariju očuvanu katoličku crkvu iz perioda prije Omer-paše, odnosno prije 1850. godine. Tačnih podataka o vremenu njene izgradnje nema. Neki je stavljaju u vrijeme bosanske samostalnosti, ali za to nema nikakvih čvrstih dokaza. Prema Kreševljakoviću, njena prva gradnja pada u prva desetljeća XVI stoljeća, svakako prije 1516. godine (*H.Kreševljaković, str. 415*). Prema navodima Alije Bejtića, arhivski dokument iz osmanskog perioda «komisijski pregled mjera crkve nakon njene obnove» navodi da je crkva sagrađena na mjestu stare crkve, koja je bila posve dotrajala uz prethodno, također komisijsko mjerenje dimenzija stare crkve prije njenog rušenja. «Imajući u vidu te činjenice, dolazi se do zaključka da ovaj oblik crkve, koji se sačuvao do današnjih dana, dočarava mnogo starije oblike i arhitekturu stare crkve.» (*Bejtić, 1958, str. 4.*)

Crkva je nekoliko puta gorjela u požarima. Ostala su zapisana dva najveća – prvi iz vremena Bečkog rata oko 1679. godine i drugi sa početka XIX stoljeća, odnosno oko 1819. godine. Fra Pavao iz Rovinja je vidio ovu crkvu u vrijeme dok je 1640. godine boravio u ovim krajevima, ali je nije opisao. Nakon požara sa početka XIX stoljeća ona je bila ponovno sagrađena, a po pretpostavkama fratara crkve, izgrađena je u istom obliku i istim mjerama kakva je i ranije bila. Zidove crkve radili su hercegovački zidari, dok su svod objekta najvjerovatnije uradili domaći majstori, koji su bili vrlo vješti u obradi drveta (*J.Jelenić, 1927, str. 196* i *fra Ignacije Gavran, str. 28*).

O obnovi crkve svjedoči natpis na kamenoj ploči na zidu lijevo od južnih vrata, koji glasi:

DIVO MICHLI AR-SACRA HAEC DOM – RESUTA FUIT A FUN – ANO AERAE VULGA – 1819 PRAESI A.R.P. – AUGUST A VAR A – GEN PAROC PAUL.KOL.

U prijevodu:

«Ovaj dom posvećen sv. Mihovilu Arkandjelu, bio je od temelja obnovljen godine 1819. prema pučkom računanju vremena, kad je predsjednik (rezidencije) bio mnogopoštovani otac fra Augustin iz Vareša, a župu vodio Pavao Kolonović».

Istom svecu je posvećena i grobna kapela bosanskih kraljeva na Bobovcu. Grobnoj kapeli na Bobovcu su također pripadala i tri bronzana zvona, od kojih jedno ima romaničku formu, napravljeno polovinom XIV stoljeća, dok je drugo sa natpisom, pisanim gotičkom uncijalom: "Majstor Marko Pribislav napravi godine Gospodnje 1410. " (iz vremena vladavine kralja Ostoje). Na trećem zvonu je crtež lika sv. Mihovila i natpis u kojem se spominje majstor Marko Vendramus i 1396. godina.

«U crkvi su nakon završetka radova postavljene drvene klupe čime je smanjen unutrašnji prostor crkve, a neki ljudi, posebno bogati, ovom prilikom su dobili povlašten položaj. To je dovelo skoro do pobune, tako da su klupe uklonjene. Tko je htio da za vrijeme propovijedi sjedi, donosio je sa sobom malu preklopnu stolicu na tri noge koja je mogla stati u poveći džep. Žene bi donijele vuneni ćilimčić, pa bi na njemu klečale, a ponekad i sjedile, mogle su to raditi jer su gotovo sve bile u dimijama.»(fra Ignacije Gavran, str. 22)

Crkva nije imala zvonik, iako je imala manje zvono, kojim se svakodnevno zvonilo, i koje je bilo smješteno u samoj crkvi (fra Ignacije Gavran, str. 25). Godine 1990. – 1991. ispred crkve je dograđen drveni zvonik.

Nova crkva

Pošto stara crkva svojim skromnim dimenzijama nije mogla zadovoljiti potrebe vjernika Vareša, sagrađena je nova crkva (gradnja nove crkve 1854-1869. godine), koju fra Ignacije Gavran naziva Kljajićevom crkvom po fra Ivanu Kljajiću u čije doba je bila sagrađena. Ona više ne postoji u prvobitnom obliku, jer je kasnije izvršena intervencija na njoj. U arhivu samostana u Kraljevoj Sutjesci ne postoje nikakvi podaci izuzev dvije fotografije vanjskog i jedne fotografije unutrašnjeg izgleda objekta. U današnjoj Novoj crkvi sv. Mihovila nad ulazom u kor stoji natpis na kamenoj ploči, koji glasi:

G.1854-6 / OVA CRKVA NAČINJENA / 1904-6/ POSVE BJEŠE POPRAVLJENA / PET METARA PRODULJENA / OBLIČNIJE UDEŠENA, SA DVA / TORNJA OKIĆENA, / SAKRISTIJOM PROVIĐENA.

Sredinom XIX stoljeća u doba sultana Abdul-Medžida, franjevcima je odobreno podizanje novih crkava. Tom prilikom je za varešku crkvu odobreno zemljište i određene dimenzije: dužina 44 lakta, širina 24 lakta, visina 16 lakata (Jako Baltić, 1991, str. 172). Zidanje crkve počelo je 1854. godine na uzvišici zvanoj Crkvena Luka. Crkva je završena 1857. godine, a u potpunosti, tek 1869. godine, nastojanjem fra Franje Komadanovića. Fra M. Karamatić u «Šematizmu Bosne Srebrene» navodi da je zvonik ove crkve, koji je podignut 1886. godine, djelo arhitekta Josipa Vancaša - nema podataka koji ovaj navod potkrepljuju. Nije poznato ko je bio graditelj ove crkve. Vjerovatno je to bio neki graditelj iz Dalmacije ili Hercegovine (Karamatić). Naručitelj radova je bio fra Ivan Kljajić (1788-1867).

Početak XX stoljeća, postojeća crkva nije zadovoljavala potrebe građana jer se broj vjernika udvostručio. Godine 1864. župa je imala 1879 vjernika, dok je 1905. godine taj broj porastao na 3412. Iz tog razloga, radovi na proširenju crkve počeli su 1903. godine i trajali su do 1906. godine. Rađeni su pod vođstvom arhitekta Josipa Vancaša. Tim radovima crkva je u potpunosti izmijenjena (*fra Ignacije Gavran, 1998. str. 40-41*).

Josip Vancaš se rodio u Sopronu, Mađarska, 1859. godine. Završio je Višu tehničku školu u Beču 1881. godine i studirao je na Umjetničkoj akademiji u Beču od 1882. do 1884. godine, da bi nakon toga radio u ateljeu Fellner – Helmer. Od 1884. do 1890. godine djelovao je kao Vladin arhitekt u Sarajevu, a nakon toga do 1918. godine, samostalno. Umro je u Zagrebu 1932. godine. Autor je preko 240 projekata, od kojih je veliki broj izveden. Radio je planove za preko 70 crkava (Katedrala u Sarajevu, Crkva sv. Ante u Sarajevu), projekte za palate, hotele, banke i sl.

2. Opis dobra

Stara crkva sv. Mihovila

Star crkva sv. Mihovila je objekt pravougaone osnove dimenzija 8,96 x 14,34 m. Unutrašnje dimenzije objekta iznose 7,55 x 12,90 m. Objekt je izgrađen od čvrstih, pravilno tesanih kamenih blokova krečnjaka, a fasade nisu malterisane. Kameni blokovi koji su korišteni za zidanje donje zone objekta su nešto većih dimenzija. Debljina zidova iznosi približno 65 cm. Na kruni zida postavljene su drvene grede presjeka 20 x 20 cm koje se protežu cijelom dužinom objekta. Ukupna visina objekta iznosi 7,00 m, od čega na visinu zidova otpada 2,40 m. Krov crkve je četverostrešni, a kao krovni pokrivač je korištena cijepana borova šindra. Rogovi su postavljeni na međusobnom razmaku od 90 do 100 cm.

Osvjetljenje crkve riješeno je na bazilikalnom principu, konstrukcijom krovnih prozorskih otvora. Na krovu su postavljena po dva otvora sa južne i sjeverne strane i jedan otvor na zapadnoj strani krova. Ovakav princip osvjetljavanja rijetko je zastupljen u domaćem graditeljstvu tog perioda (*Bejtić, 1958, str. 4*).

Na zidovima objekta nalaze se dvoja vrata od kojih su prva smještena na zapadnoj, a druga na južnoj strani crkve. Vrata su niska. Njihova visina iznosi 1,62 m, a širina 90 cm. U podnožju je izrađen kameni prag visine 15 cm. Vrata su u cjelini okovana željeznim pločama, koje su gusto prikovane za drvenu konstrukciju krupnim ekserima sa zaobljenom glavom. Na vratima se također nalaze skromni ukrasi od željeza i djelo su domaćih majstora - kovača.

Za razliku od skromnog izgleda sa vanjske strane, u enterijeru crkva djeluje prostranije, čemu doprinosi drveni bačvasti svod kojim je crkva zasvedena. Ispod drvene konstrukcije četverostrešnog krova nalazi se druga drvena konstrukcija o koju je obješen bačvasti svod. Bačvasti svod je izveden od dugih, uskih daščica na pero i utor. Ovaj svod na istočnoj – oltarskoj strani, preko nove podložne profilirane konstrukcije, blago prelazi u oltarsku kondžu. Na suprotnoj – zapadnoj strani, završava u vertikalnoj, ravnoj plohi, u polukružnoj liniji. Uprkos svojoj dužini ovaj svod ne djeluje masivno ni hladno, a razbijenosti mase doprinose prozorske niše (*Bejtić, 1958, str. 4*). Korisna visina objekta (mjereno od poda do bačvastog stropa) iznosi 4,85 m. Da bi crkva primila što veći broj vjernika napravljen je prostrani kor koji se proteže do sredine objekta. Cijela konstrukcija oslonjena je na jedan drveni nosač dimenzija 20 x 20 cm, koji je oslonjen na drveni stup presjeka 20 x 20 cm postavljen u geometrijsku sredinu objekta. Visina kora mjereno od kote poda iznosi 2,40 m. Pristup koru je omogućen jednostavnim drvenim stepeništem širine 100 cm.

Pod crkve je popločan kamenim pločama, ispod kojih se nalaze grobnice članova hijerarhije Katoličke crkve u BiH.

Crkva nije imala sakristiju, pa su se za smještanje obrednih predmeta koristile niše koje su bile u zidu crkve.

Stara crkva sv. Mihovila ima tri oltara:

1. glavni oltar,
2. bočni oltar,
3. mali oltar.

Prva dva oltara imaju zidane menze.

Glavni oltar, smješten na istočnom zidu crkve, posvećen je patronu crkve, sv. Mihovilu. Izrađen je od drveta. Od poda crkve odignut je sa dvije drvene stepenice prekrivene ručno tkanim bosanskim ćilimom. Oltar čini ram postavljen na dva obojena i floralnim motivima ukrašena stupa. Postolje rama čini greda. Obojena je i ukrašena floralnim motivima. Na sredini gornje horizontalne grede rama učvršćen je drveni križ.

U središtu rama, ispod križa, postavljena je skulptura sv. Mihovila. Skulptura je izrađena od drveta, i obojena. To je kasnobarokni rad nastao u XVIII stoljeću u Veneciji. Njegova visina iznosi 91 cm. Sv. Mihovil u desnoj ruci drži plameni mač, a u lijevoj vagu.

S njegove desne strane, kao diptih, postavljene su dvije slike sa lučnim završetkom. Do sv. Mihovila je predstavljen sv. Petar, a pored njega sv. Grgur Veliki. Lijevo od skulpture sv. Mihovila, u diptihu, je predstavljen sv. Franjo i sv. Nikola.

Slike su rađene uljem na dasci, oko XVII stoljeća. Nabavljene su vjerovatno u Dubrovniku.

Bočni oltar smješten je na sjevernom zidu crkve. Posvećen je Blaženoj Djevici Mariji i zovu ga «Gospinim oltarom». Od poda crkve odignut je sa jednom drvenom stepenicom.

Kip Blažene Djevice Marije, Gospin kip, je barokni rad, nabavljen u Veneciji u XVIII stoljeću. Njegova visina iznosi 125 cm.

Na sjevernom zidu, desno od glavnog oltara, smješten je ormar za čuvanje crkvenog posuđa. Postavljen je u crkvu 1830. godine. Njegove dimenzije su 128 x 115 cm. Rad je nepoznatog domaćeg majstora.

Svod crkve je ukrašen floralnim motivima koji se pružaju u jednako širokim trakama u smijeru istok→zapad do sredine crkve, odnosno do početka kora. Dekoraciju je izveo u martu 1882. godine «neki Stjepan, pravoslavac iz Srijema, koga je unajmio fra Ivan Kljajić» (*Gavran, 1998, str. 28*).

Na svod crkve je pričvršćeno 6 kandila. Proizvod su domaćih majstora. Izrađena su u tehnici lijevenja i iskucavanja. Visina kandila sa lancem iznosi 75 cm.

U neposrednoj blizini crkve bilo je smješteno staro groblje, na kome su se nalazili kameni križevi. Oni su u XX stoljeću zamijenjeni križevima od livenog željeza, lahko lomljivim, tako da su vremenom nestali.

Uzevši crkvu u cjelini, vidi se da se ona razvija horizontalno, dakle suprotno staroj vareškoj stambenoj kući.

Nova crkva sv. Mihovila

Ova crkva rađena je u dvije faze. Prvu crkvu fra Ignacije Gavran naziva Kljaićevom, a drugu, nastalu kasnije, Ikićevom.

Izgled Kljaićeve crkve nije moguće u potpunosti rekonstruirati, jer je ostalo sačuvano vrlo malo dokumenata. Ovdje se radilo o objektu pravougaone osnove i dimenzija 35 x 18 m. Visina objekta do sljemena iznosila je 18 m. Zvonik, koji je bio uzidan u pročelje (poput zvonika Crkve sv. Ive u Podmilačju), bio je visok, približno,

27 m. Gledano sa juga, njeno pročelje je u prizemlju imalo veliki portal i to je bio jedini ulaz u crkvu. Iznad portala je bio velik, sa gornje strane zaobljen prozor, a sa strane druga dva, nešto uža i niža. Blizu završetka zabata odvajao se zvonik, koji je na sve četiri strane imao po dva prozora. Zvonik je bio završen šatorastim, četverovodnim krovom. Apsida crkve je sa vanjske strane bila poligonalna, dok je u unutrašnjosti imala polukružan oblik. Promjer apsida je iznosio cca 7,5 m. Krov crkva je bio pokriven šindrom. Sa svake strane krova nalazila su se po tri prozora – badže. Bočni zidovi su imali dva reda od po pet polukružno završenih prozora.

Posmatrajući zgradu izvana, stiče se dojam, da se radi o jednobrodnoj građevini bez svoda, no u enterijeru crkve stanje je drugačije. Veliki razmak između bočnih zidova (16,00 m) nije moguće premostiti odjednom bez ikakvih podupiranja, tako da je za pretpostaviti da su se unutar crkve nalazili stupovi sa polukružnim lukovima koji su prostor crkve dijelili na tri broda. Nije poznato na koji je način strop bio završen, ali se pretpostavlja da je, poznavajući skromne graditeljske mogućnosti ljudi onog vremena, to bila ravna drvena tavanica. (fra Ignacije Gavran, 1998. str. 35-36)

Svetište crkve zauzimalo je prvo polje lađe i bilo je vrlo skromno. Iza zadnja dva para stupova ispred apsida se protezala pregrada, koja je jednim dijelom zaklanjala apsidu. Uz tu pregradu, na sredini crkve, bio je postavljen glavni oltar koji je sa strana imao dvojna vrata koja vode u apsidu. Na ovaj način je apsida bila pretvorena u krstionicu. Ispred lijevog oltara u bočnoj lađi se nalazila propovjedaonica sa jednostavnom četverougonom govornicom. Oltari i pričesna ogradica su bili jednostavni i vrlo skromno ukrašeni.

Nakon gradnje Kljajićeve crkve, crkvu je oslikao Marko Antonini. On je zidove crkve obojio žutozelenom bojom, kapitele i vijence bijelom, a strop plavom. Stropnu površinu, kao i svodove bočnih kapela je dijagonalno podijelio na četiri trougla. Na trijumfalnom luku je naslikao medaljone u kojima je predstavio četiri evanđeliste i dvije veće slike sa predstavama svetitelja, zaštitnika III reda: sv. Elzearija i sv. Elizabetu. Također, na svim ostalim lukovima, s lijeve i desne strane, naslikao je po jednog svetitelja u medaljonu. U svetištu, sa lijeve strane, prikazao je sv. Iliju u ognjenim kolima, a sa desne scenu u kojoj sv. Jurje ubija zmaja.

Prije osveštenja crkve, 1906. godine, tadašnji glavni župnik, nabavio je glavni oltar posvećen sv. Mihovilu. Oltar je smješten na sjevernoj strani crkve. Izrađen je od drveta i tirolske je proizvodnje. Oltar je od poda odignut sa tri drvene stepenice. Na podu menze predstavljene su četiri skulpture evanđelista. Među njima je postavljen križ. Iznad menze, na predjeli, sa lijeve strane prikazan je sv. Abraham kako žrtvuje Isaka, a sa desne, Melkisedek kako prinosi vino i hljebove. U središtu predjela postavljen je tebernakul u obliku kućice na sprat, u kojoj je u donjem dijelu prostorija za ciborije, a u gornjem za monstrancu. Glavni dio oltarske retabule podijeljen je na tri niše. Centralna niša je posvećena sv. Mihovilu. On je prikazan kako desnom rukom ubija zmaja, a u lijevoj drži vagu. U lijevoj niši je smješten sv. Blaž, a u desnoj sv. Stjepan. Retabula se završava uobičajnom predstavom kula i različitih ukrasa.

Vrlo slično ovom oltaru, sa lijeve strane od svetišta, postavljen je oltar posvećen Blaženoj Djevici Mariji, a sa desne, oltar posvećen sv. Anti. Oba oltara su izrađena od drveta i tirolske su proizvodnje.

Drvena propovjedaonica, također tirolske proizvodnje, smještena je na zapadnoj strani crkve, uz pilastar koji dijeli drugo polje crkve od trećeg. Slična je oltarima, s tom razlikom da su likovi slavni franjevačkih propovjednika na osmerostranoj govornici naslikani, a ne izrađeni u reljefu.

Među umjetninama u crkvi se izdvaja 14 reljefno izrađenih postaja Križnog puta.

Crkva je imala četiri zvona, ali su tri skinuta tokom Prvog svjetskog rata.

Arhitekta Josip Vancaš je Kljaićevu crkvu preuredio i dao joj monumentalniji vanjski izgled. Dimenzije crkve su znatno povećane i u enterijeru je dobijen velik i jedinstven prostor, u sebi skladno ritmiziran. Tako je pravi tvorac oblika ove crkve Josip Vancaš, on joj je dao prepoznatljivo vlastito lice i izvana i iznutra (*fra Ignacije Gavran, 1998, str. 41. – 42*).

Crkva je sa prednje strane produžena za još jedno polje, odnosno za 5,5 m. U ovo polje je smješten portal i dva tornja jednaka po obliku. Među njima je stavljeno pročelje podijeljeno po horizontali na prizemni, srednji i završni dio. U prizemnom dijelu je smješten portal, postupno, na romanički način, smanjivan prema unutra. Portal nije ukrašen nikakvim likovima niti dekoracijama. Završen je malim zabatom. U središnjem dijelu pročelja nalazi se kružna rozeta od osam polukružno zaobljenih latica i sa središnjim krugom. Lijevo i desno od nje nalazi se po jedan polukružno završen prozor. Iznad rozete na zabatu nalazi se trifora u kojoj je srednji prozor nešto viši. Pročelje uokviruju tornjevi kvadratične osnove dimenzija 5,5 x 5,5 m, visine oko 40,00 m. Tornjevi su također podijeljeni po horizontali na šest spratova sa otvorima koji se postepeno povećavaju od tla prema gore – najprije dolaze jednostruki prozori, na predzadnjem spratu se javljaju dvostruki, odnosno bifore i konačno toranj završavaju trostruki prozori -trifore. Prozori se nalaze na sve četiri strane tornjeva. Krov tornja je u obliku šatora i pokriven je bakarnim limom. Na sve četiri krovne plohe nalaze se mali trokutasti prozori. Kompletno pročelje je novo i prislonjeno je na postojeće zidove crkve. Sa bočnih strana objekta su također vidljive promjene koje objektu daju izgled trobrodne crkve sa bočnim lađama. Bočne lađe su do visine završetka prizemlja zadržale stari izgled – imaju pet jednostrukih, pri vrhu zaobljenih, prozora. Taj dio je završen uskim krovom, a zid se nastavlja dalje sa pet bifora koje su bez zajedničkog luka. Sa zapadne strane, uz apsidu, dograđena je manja sakristija veličine cca 12 m², a sama apsida je upotrijebljena kao svetište. Na trećem polju, sa istočne strane postavljen je i bočni ulaz u crkvu (*fra Ignacije Gavran, 1998, str. 41,42,43*).

U enterijeru su izmjene još vidljivije. Uz bočne zidova postavljeni su sa unutrašnje strane stupovi dimenzija 165 x 60 cm, na koje su prislonjeni pilastri (40 x 20 cm). Prostor između ovih stupova presvođen je bačvastim svodom. Ovim načinom je cjelokupna konstrukcija objekta dodatno ojačana. Vancaš je pilastre koji se nalaze ispred stupova nastavio i produžio ih u pune polukružne lukove i svaki par međusobno spojio. Na ovu konstrukciju je oslonjena cjelokupna konstrukcija stropa. Umjesto bočnih lađa, na ovaj način su u enterijeru dobijene udubine između stupova, dubine 1,65 m.

Sedamdesetih godina XX stoljeća, kada je crkva renovirana, izmijenjen je enterijer. Svetište je prošireno na prvo polje crkvene lađe i popločeno je sivkastim i crvenkastim mramornim pločama u dva nivoa. Na višem nivou je smješten novi oltar s anonom, sa sjedalima za svećenike i ministrante i sa svijećnjacima. Na nižem nivou, na istočnoj strani, postavljena je krstionica. Novi predmeti na oltaru su izrađeni od bijelog mermera.

Također, došlo je i do uklanjanja Antonijevih dekoracija po zidovima. Najveći dio zidnih površina obojen je svijetložutom bojom, kapele su bojene tamnijom žutom, a pilastri, kapiteli i ograda kora, bijelom bojom. Strop je obojen tamnocrvenom, a apsida svijetlozelenom bojom. Pilastri i lukovi ukrašeni su floralnom ornamentikom.

U lađi crkve, u donjem nizu prozora, postavljeno je deset vitraža. Vitraži su postavljeni i na dva prozora na pročelju crkve, kao i na rozeti. Skice za vitraže je uradio Josip Bifel. Staklo je nabavljeno u Njemačkoj, a vitraži su izrađeni u Ilićevoj radionici u Zagrebu.

Vitraži u lađi crkve dočaravaju scene iz Kristovog života, tako da je na istočnom zidu predstavljeno:

1. Navještenje
2. Rođenje Krista
3. Jaganjac s knjigom iz Apokalipse
4. Dječak Isus u hramu
5. Isusovo krštenje.

Na zapadnom zidu lađe na vitražima su predstavljene sljedeće scene:

1. Ozdravljenje slijepca
2. Žalosna Majka s mrtvim Kristom
3. Uskrsnuće
4. Čudesni ribolov
5. Silazak Duha Svetoga.

Na pročelju crkve vitražem je prikazan:

1. sv. Franjo
2. sv. Barbara
3. u rozeti, čiji raspon iznosi oko 4 m apstraktno je prikazan trnov vijenac ukrašen ružama.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Rješenjem Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine br. UP I 637-3/62 objekat je stavljen pod zaštitu države i upisan u registar naslijeđa pod rednim brojem 145.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine do 2002. godine Župna crkva sv. Mihovila u Varešu je evidentirana i kategorirana kao objekat I kategorije. Istim Prostornim planom urbana cjelina Vareš (crkva, ostaci stare urbane strukture) je kategorirana kao spomenik III kategorije.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Stara crkva

U crkvi se od njenog nastanka i kroz period od 170 godina ništa nije bitno promijenilo. Bile su česte izmjene krovnog pokrivača, jer je drvo na njemu svakih 30 godina truhnilo. Usljed poplava koje su zadesile objekat 1915. i 1942. godine stradali su pod i grede. Namještaj je u lošem stanju zbog dotrajalosti i neadekvatnih intervencija.

Godine 1990 i 1991. izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi na objektu uz projekat i nadzor Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH. Obnova se odnosila na krov (grede i daščice), na svod (na kome su neke od daščica već bile otpale), na pod i na drvene dijelove crkve. Postavljen je i drveni zvonik zapadno od crkve i oko objekta urađena drvena ograda. Prije radova na sanaciji objekta, izvršeno je arhološko istraživanje 16 grobnica smještenih u podu crkve. U nekim od ovih grobnica pronađeno je i po više kostura pokojnika.

Tom prilikom izvršeno je čišćenje skulptura na oltaru posvećenom sv. Mihovilu i oltaru posvećenom Blaženoj Djevici Mariji, kao i čišćenje četiri slike, sv. Petra, sv. Grgura Velikog, sv. Franje i sv. Nikole.

Nakon rata 1992. – 1995. godine izvršena je sanacija krova na crkvi, kao i hidroizolacija, postavljen je lim od bakra i na njega postavljena drvena šindra.

Nova crkva

Često je mijenjan i bojen limeni krov objekta, i vršena zamjena oluka. Godine 1927. u crkvu je uvedena električna energija, a 1967. godine su nabavljene klupe.

Godine 1977. od strane župnika fra Leopolda Rochemsa izvršen je čitav niz intervencija na objektu, kako radova na konstruktivnoj sanaciji objekta, tako i radova na unutrašnjoj dekoraciji objekta. U to vrijeme urađeno je sljedeće:

- izvršena je popravka pukotina u zidu i na kruni zida je urađen armirano-betonski vijenac,
- umjesto dotadašnjeg drvenog stropa sa 72 drvene grede, postavljen je novi armirano-betonski sa ispunom od siporeksa (plino-beton),
- pod u koru crkve zamijenjen je armirano-betonskim,
- umjesto pocinčanog lima na krovu crkve i zvonnicima, te na prozorima i vijencima, postavljen je bakarni lim,
- drveni okviri i pregrade na prozorima zamijenjeni su metalnima,
- u enterijeru crkve postavljeni su novi elektrouređaji – rasvjeta i akustika,
- uvedeno je grijanje u objekat,
- svetište je prošireno na prvo polje crkvene lađe i pokriveno mermerom u dva nivoa, viši nivo za novi oltar, a niži za krstionicu,
- uklanjanje Antoninijevih likovnih dekoracija i bojenje zidova u svijetložutu, tamnožutu i tamnocrvenu boju,
- na prozore i na portal stavljeni su vitraži,
- postavljeni su lusteri.

5. Sadašnje stanje dobra

Stara crkva

Uvidom na licu mjesta, u aprilu 2003. godine, utvrđeno je sljedeće:

- objekat stare crkve u Varešu je u dobrom građevinskom stanju; izuzetak čine pukotine na zidu desno od južnih ulaznih vrata,
- na objektu je primjetno manje djelovanje kapilarne vlage koja zasada ne ugrožava objekat,
- krov objekta je u dobrom stanju.

Nova crkva

Objekat Nove crkve je u dobrom građevinskom stanju. U toku rata 1992. – 1995. godine crkva je pogođena jednom granatom koja je oštetila krov crkve sa istočne strane. Tom prilikom je probijen strop iznad prvog polja objekta. Oštećenje je sanirano, ali još uvijek vidljivo.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima (Službeni glasnik BiH» br. 33/02 i 15/03) Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu.

Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

Vremensko određenje**Historijska vrijednost****Umjetnička i estetska vrijednost**

- C. I. Kvalitet obrade,
- C. II. Kvalitet materijala,
- C. II. Proporcije,
- C. IV. Kompozicija,
- C. V. Vrijednost detalja,
- C. VI. Vrijednost konstrukcije,

Čitljivost

- D. III. Djelo značajnog umjetnika ili graditelja,
- D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,

Simbolička vrijednost

- E. II. Sakralna vrijednost,
- E. III. Tradicionalna vrijednost,
- E. V. Značaj za identitet skupine ljudi,

Ambijentalna vrijednost

- F. II. Značenje u strukturi i slici grada,

Cjelovitost (cjeline, područja, zbirke)

- I. I. Fizička cjelovitost (kompaktnost),
- I. II. Homogenost.

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- z.k. izvadak, posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- situacija.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja Crkve sv. Mihovila u Varešu nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

- 1927. Jelenić, J., Ljetopis Franjevačkoga samostana u Kraljevoj Sutjesci, Glasnik Zemaljskog muzeja 39/1927, Sarajevo, 1927.
- 1942. Kreševljaković, Hamdija, Vareš kao glavno središte gvozdenog obrta u BiH, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH 54/1942.
- 1958. Bejtić, Alija, Historijsko-građevni razvoj Vareša, Sarajevo, 1958.
- 1998. Gavran fra Ignacije, Župna crkva u Varešu, Sarajevo, 1998.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Mirzah Fočo, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za graditeljske cjeline i kulturne krajolike
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

(autor dijela o pokretnom naslijeđu):

*Slobodanka Lalić, profesor geografije i etnologije,
saradnik za pokretno naslijeđe
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*